

- ЗЧД** агульнай рэдакцыяй В.С. Новак. – Гомель: Сож, 2008. – 424 с.;
Зямля чароўная дабра: Добрушскі край: гісторыя і сучаснасць /
Пад аг. рэд. А.А. Станкевіч. – Гомель: ААТ “Полеспечать”, 2008.
– 280 с.;
- Лоеўшч.** Лоеўшчына... Бэзавы рай, песенны край. Сучасны стан
традыцыйнай культуры Лоеўшчыны / Укладанне,
сістэматызацыя, тэксталагічная праца В.С. Новак. – Гомель: Сож,
2007. – 472с.: іл.;
- НДС** Народная духоўная спадчына Гомельскага раёна / Укладанне,
сістэматызацыя, тэксталагічная праца і рэдагаванне В.С. Новак. –
Гомель: ААТ “Полеспечать”, 2007. – 456 с.: іл

Церковняк І.Г. (Київ, Україна)

Наукова спадщина Оскара Кольберга в осмисленні сучасного народознавства

У статті розглянуті сучасні підходи до наукової інтерпретації народознавчого доробку видатного польського фольклориста Оскара Кольберга в контексті європейського еволюціонізму. Від стилізацій і переспівів фольклорних творів до записів і всебічного вивчення автентики – такий шлях становлення етнографії та фольклористики. Подібні етапи пройшов у своїй науковій діяльності Оскар Кольберг – один із найвизначніших слов'янських народознавців. Саме в його фольклористичних працях формуються основоположні принципи наукового народознавства, які справили значний вплив на розвиток європейських етнологічних дисциплін. Сьогодні спадщина видатного вченого набуває значної актуальності у зв'язку з розвитком нових системних методів народознавства.

Ключові слова: Кольберг, народознавство, еволюціонізм, фольклор.

В статье рассмотрены современные подходы к научной интерпретации наследия выдающегося польского фольклориста Оскара Кольберга в контексте европейского эволюционизма. От стилизаций и переложений фольклорных произведений к записям и всестороннего изучения аутентичности – такой путь становления этнографии и фольклористики. Подобные этапы прошло в своей научной деятельности Оскар Кольберг – один из крупнейших славянских народоведов. Именно в его фольклорных трудах формируются основополагающие принципы научного народоведения, которые оказали значительное влияние на развитие европейских этнологических дисциплин. Сегодня наследие выдающегося ученого приобретает значительную актуальность в связи с развитием новых системных методов народоведения.

Ключевые слова: Кольберг, народоведение, эволюционизм, фольклор.

The article describes the modern approaches to the interpretation of scientific ethnology heritage of outstanding Polish folklorist Oskar Kolberg in the context of European evolutionism. From rehashing the folklore to records and a comprehensive study of authenticity – this was a way of establishing ethnography and folklore. Similar steps took place in scientific work of Oskar Kolberg. His work formed the fundamental principles of scientific ethnology, which had a significant influence on the development of European ethnological disciplines. Today, the heritage of an outstanding scientist takes considerable relevance in connection with the development of new methods of ethnology system.

Key words: Kolberg, ethnology, evolutionism, folklore.

Оскар Кольберг – один із фундаторів фольклористики й етнографії, через те його праці закладали основи цих наукових дисциплін. Методологія та методика його досліджень, стратегія систематизації явищ народної культури містять чимало цінного для сучасних дослідників. Навіть у своїх помилках, ваганнях і зміні поглядів (а часом саме завдяки оголенню таких дослідницьких „зламів”) О.Кольберг залишається надзвичайно важливою постаттю для осягнення базових стратегій польської фольклористики. Стан сучасного, переважно антропоцентричного, народознавства диктує потребу адаптації наукової спадщини О. Кольберга. Не лише всебічного дослідження й упорядкування здійснених ним записів, а й актуалізації цього величезного наукового матеріалу в сучасному культурному процесі. Інакше кажучи, переведення праць дослідника з “музейної” в актуальну сферу наукового побутування.

Адекватна рецепція наукової спадщини О. Кольберга включає в себе не лише вивчення його внеску в польську фольклористику, а й вплив на європейське народознавство. Праці О. Кольберга дають величезний матеріал для порівняльних студій над методикою збирання і систематизації фольклору сучасних дослідників вчених інших європейських держав. Це дає можливість висвітлити контактні впливи і визначити роль праць О. Кольберга у становленні й розвитку європейської і світової фольклористики.

Ми розглянемо наукову діяльність О. Кольберга в контексті становлення визначного для європейської науки явища – еволюціонізму. Концепція історичної змінності, яка стала визначальною науковою доктриною, починаючи з XIX ст., була одним із важливих факторів становлення народознавства і наклала значний відбиток на наукову діяльність О. Кольберга.

На зламі XVIII–XIX століть відбувається зміна суспільної свідомості, творення нової картини світу. Цей процес невдовзі охоплює всі сфери людської діяльності. Наслідком стає утвердження європейської свідомості

Нового часу, яка лежить в основі сьгоднішніх уявлень про світ і людину й приходить на зміну тисячолітньому пануванню християнського канону.

Одним із головних досягнень цього етапу стало методологічне вирізнення культури в окрему галузь знання. Досі "...людина шукала своє обґрунтування не у власній самодіяльності, а саме у... всесвіті, пізнавши який, здавалося, можна було довідатися все і про саму людину. У раціоналізованій формі подібні уявлення проіснували аж до XIX століття (такими є просвітницькі теорії про людину як частину природи, наділену розумом, або вчення Гердера про людську історію як про безпосереднє продовження природної історії)" [1, 6]. Першим здійснив послідовне відокремлення природознавства і гуманітарного знання Е. Кант, поклавши в основу цього вирізнення основний критерій – принцип свободи людського волевиявлення. Саме в результаті людської самодіяльності постає нова реальність – культура, яка включає в себе все, що створено людством.

У цей період виникає і не менш важливий принцип, що сприяв методологічному виділенню культури в окрему галузь: історизм, який прийшов на зміну панівному уявленню про циклічність, повторюваність природних і суспільних процесів. Його виникнення так само можна віднести до філософії Канта (зокрема його космогонії), а також до гіпотези про походження Всесвіту, висунутої Лапласом. У цих теоріях уперше висувається ідея еволюції нашої планетної системи, на відміну від християнських уявлень про світ як незмінну, створену Богом матерію.

На початку XIX століття в біології постає еволюційна теорія Ламарка, яка вперше послідовно проводить ідею поступового розвитку живого світу від простих до складніших форм, всупереч безсумнівному для попередньої епохи твердженню про одночасність творення всіх видів живого. Успіхи палеонтології, зокрема праця Кюв'є з реконструкції давно вимерлих тварин, дають новий поштовх для розвитку еволюційних поглядів – не лише на тваринний світ, а й на будову Землі. За рештками викопних істот датуються геологічні утворення й виникає ряд гіпотез про походження й розвиток земної кулі, яка таким чином теж втрачає свою незмінність. Класичного виявлення погляди на еволюцію живого світу набувають у теорії Дарвіна, яка поширює ідею виникнення й розвитку і на людину. Гіпотеза про еволюційне походження людини потрапляє в центр бурхливих дискусій, прибічники богоствореності тривалий час не здають позицій через відсутність знахідок проміжних еволюційних ланок між мавпою й людиною. Але археологія невдовзі відкриває цілий ряд таких аргументів, чим остаточно підриває християнські основи уявлень про світ. Утвердження еволюційної антропології не в останню чергу впливає й на

визначні суспільні рухи, зокрема на аболіціонізм у США, спростовуючи расові теорії, за якими люди різних рас нерівноцінні, а через те одні, нижчі, створені для рабства, а вищі – для панування.

Еволюційна картина світу знаходить підтвердження в ще одному фундаментальному відкритті XIX ст. – теорії спадковості Менделя, яка лягла в основу генетики. Було знайдено першоелемент живої матерії, що несе в собі генетичну інформацію.

Ідея еволюції має два основоположних моменти: питання про першоелемент, першооснову і питання про фази її розвитку, ускладнення. Це дало поштовх для виникнення цілого ряду класифікацій – зоологічних (Ламарк, Дарвін), ботанічних (К.Лінней), хімічних (Д.Менделєєв) та ін.

Систематизація, зведення різномірних елементів у певні ряди, відшукування закономірностей еволюції світу стає однією з головних рис тогочасного людського знання. У філософії створюється генеральне вчення про розвиток – діалектика Гегеля, утверджується принцип історизму в уявленнях про організацію суспільства (Маркс). Дедалі більше поширюється ідея прогресу як закономірного руху від простого до складного, як безперервного вдосконалення світу.

Паралельно з природничими науками ідея еволюції визначає напрямок розвитку гуманітарних знань, дає поштовх для виникнення своєрідної “духовної палеонтології”. Величезного поширення набуває збирання й вивчення фольклору, відшукування в ньому уламків давніх пантеїстичних уявлень, міфів, реконструкція забутої старовини. У Європі виникає “міфологічна школа”, що розглядає народну творчість в історичному розвитку, як еволюцію міфології, виробляється порівняльно-історичний метод у мовознавстві (Т. Бенфей). Одні з засновників “міфологічної школи” брати Грімм класифікують казкові сюжети, простежуючи їх походження від прадавніх уявлень. Дальшого розвитку еволюційні ідеї набувають у діяльності культурно-історичної та духовно-історичної шкіл, сама назва яких свідчить про основоположне значення історичного принципу в їхній діяльності. За В. Скоттом набуває великого поширення історична белетристика (на відміну од історіографії XVIII ст.).

Вельми категоричних форм набуває ідея еволюції у творчості представників натуралістичної школи (Е. Золя) та її ідеолога І. Тена. У людській поведінці й житті суспільства відшукуються найдревніші основи – первісні природні інстинкти. Подібний напрямок помітний і в розвитку психології, в діяльності засновника психоаналізу З. Фрейда. Ключовою енергією, першоелементом людської психіки вчений визнає статевий потяг, “лібідо”, всі ж інші психічні механізми вважає похідними від нього.

Еволюційний ключ лежить і в поглядах на становлення духовного світу окремої особистості, в основі якого, за Фрейдом, лежать враження раннього дитинства. Звідси й основний метод психоаналізу – розкодування еволюційно первинних дитячих комплексів.

У літературі пильна увага також зосереджується на становленні характеру героя (“роман виховання”), походженні людських почуттів, пошуку їхніх витоків. Психологізм стає однією з центральних ознак мистецтва слова, починаючи саме з цього часу. Ідея еволюції накладає й інший відбиток на літературу: активно використовуються архаїчні жанри словесного мистецтва, скарбниця фольклору одержує нове життя – уже не в стилізаціях чи наслідуваннях, а в переосмисленні джерел, пошуку в них універсальних “формул” народної свідомості (Котляревський, Гоголь, Шевченко та ін.).

Пафос історизму, систематизації править за глибинну основу романтичного конструювання “духу народу” в європейських державах. Величезної ролі набуває відшукання джерел національної культури, осмислення її специфічності, відмінності од інших. Історичне самоусвідомлення стає важливим складником національно-визвольних рухів, які охоплюють у цей час багато європейських народів, особливо слов'янських (серед них і український).

Саме на цю епоху припадає виникнення й поширення етнографії й фольклористики, висуваються суперечливі теорії розвитку суспільного устрою, державності, природи духовності народу. Історичний імпульс, прагнення осмислити джерела й шлях, який привів до сьогодення, зумовили зростання національної самосвідомості, глибше осмислення долі народу, його культури.

Зрештою, у своєму пориві до джерел, до пізнання фундаментальних першопочаткових елементів буття наука розщепила атом, похитнувши тим усю будову знань про світ. Відкриття Кюрі стало увертурою до глобальної кризи природничих наук і гуманітарних дисциплін, до виникнення нових фундаментальних уявлень – теорії відносності А. Ейнштейна й квантової теорії М. Планка. Ідея еволюції в XIX ст. спричинила зміну типу свідомості, витіснила релігійний світогляд із панівних позицій на периферію суспільного життя, що дало підстави Ф. Ніцше афористично сказати вустами Заратустри: “Бог помер”. Це стало поштовхом до перегляду цінностей, моральних норм (Ф. Ніцше, В. Кропоткін, В. Ленін, М. Бердяєв, в українській літературі пізнішого часу – В. Винниченко та ін.) і дало основу для вироблення в XX столітті нових етичних систем.

На хвилі зародження еволюціонізму наприкінці XVIII – початку XIX століть виникає народознавство. У цей час відбувається процес „відкриття народу” (Пітер Берк), митці й науковці активно звертаються до народних перлин, шукаючи в них історичні витoki національного характеру. „Парадоксально, але репрезентація фольклору йшла спочатку не від аутентичних джерел, а від фольклоризму (поняття якого з’являється значно пізніше від самого явища), тобто від адаптованих письменством, аматорством міста форм фольклору” [2, 48]. Весь початковий етап широкого зацікавлення народною творчістю супроводжується спеціальним „підсиленням”, тобто професіональними обробками, стилізаціями, а часом навіть містифікаціями („Пісні Оссіана”). „...Пізнання фольклору розпочалося з запису словесних текстів, тоді коли повнота й правдивість враження можливі тільки в контексті його живого виконання в поєднанні з музикою, мімесисом тощо. До фіксації в такій цілісній іпостасі проліг довгий шлях наукової професіоналізації” [2, 49].

Цей шлях судилося пройти і видатному польському вченому О. Кольбергу. Його ранні записи народного музикування відзначалися вибірковістю і „дотягуванням” до професіональних зразків, властивими для тогочасних фольклористичних видань. І лише з плином часу дослідник дедалі більше зосереджувався на фіксації тих явищ, які згодом одержали назву автентики.

Кохаючись у народних мелодіях, Кольберг часто виїжджав у села, де записував пісні, а пізніше – й інші фольклорні жанри, повір’я, звичаї. Протягом 1857— 1890 рр. він видав величезне (близько 40 томів) зібрання „Lud. Jego zwyczaj, sposób życia, mowa podania, przysłowia, obrzędy, gusła, zabawy, pieśni, muzyka i tańce”. О. Кольберг об’єднував матеріал в енциклопедичні монографії, що містили описи народної культури окремих районів, з яких складалася колишня *Rzeczpospolita*, Матеріал, записаний на українських територіях, увійшов до чотиритомника „Pokucie” (1882— 1889), до тому „Wołyń” і окремих публікацій в „Zbiorze wiadomości do antropologii krajowej”. Українські матеріали містяться також у томах „Chełmskie”, „Przemyskie” та в деяких інших. Крім того, в архіві О. Кольберга зберігається значна кількість записів українського фольклору, які вперше надруковані в новому багатотомному виданні праць польського збирача. Вони об’єднані в двотомній монографії „Ruś Czerwona” і одностомній „Ruś Karpacka”.

Високо ставлячи О. Кольберга як „спеціаліста по збиранню матеріалу”, Іван Франко відзначав, що виданням польського вченого властиві деякі недоліки. Кольберг не завжди правильно розумів явища народного життя,

іноді некритично використовував загальні пояснення інших фольклористів. Огульне друкуння матеріалу, характерне для прихильників географічного методу (його дотримувалися ще Ж. Паулі і К. Войціцький), спричинилося до того, що у величезній праці Кольберга – „Ludzie“ – важко орієнтуватися. Певну хаотичність збірки, відсутність коментування і паспортизації окремих пісень відзначав І. Франко в рецензії на третій том “Pokusia”, надрукованій у журналі „Kwartalnik historyczny” (1889). Проте недоліки Кольбергового видання були певною мірою характерні для всієї тогочасної фольклористики, яка тоді ще не мала сталого методу збирання та опрацювання фольклорно-етнографічних матеріалів.

Наступні томи українознавчих праць О. Кольберга („Białoruś – Polesie”, „Ruś Karpacka”, „Ruś Czerwona”) з'являються вже після смерті вченого, їх видання триває в першій половині ХХ ст., а в повоєнні роки Польське народознавче товариство приймає рішення видати весь народознавчий доробок вченого.

У наш час польські дослідники знову звернулися до „Ludu” Кольберга та до його обширної рукописної спадщини і дали нову оцінку діяльності славетного збирача фольклору. Відомі сучасні вчені – Ю. Кшижановський, Й. Гайск, Й. Буршта – визнають, що навіть томи, перевантажені описовим матеріалом і недосконалі з точки зору наукових принципів упорядкування, мають значну вартість як для фольклористів і етнографів, так і для літературознавців, мовознавців та соціологів.

Завдяки Кольбергові фольклористи ХІХ–ХХ ст. отримали безцінний матеріал, який ліг в основу компаративістичних студій: варто згадати „Студії над українськими народними піснями” І. Франка. З огляду на це, критика І. Франком принципів збирацької роботи О. Кольберга втрачає свою гостроту, вона „нейтралізується” самим фактом використання цих записів. Можна стверджувати, що фольклористи ХХ ст., підтримуючи загалом критичну оцінку Кольберга-науковця, радше віддавали данину традиції, тобто орієнтувалися на критичні зауваження І. Франка, М. Гнатюка та ін. Активне ж використання записів Кольберга тими ж фольклористами, по суті, є антитезою такій критиці. Записи О. Кольберга використовують настільки активно, наскільки ж активно їх критикують.

На середину ХІХ ст. в польському народознавстві сформувалися доволі представницькі школи – міфологічна та антропологічна, проте Кольберг не приєднався до жодної з них [3, 89]. Учений не поділяв теорії запозичень, натомість прагнув найповніше окреслити саме специфічність регіональної народної культури. В його науковій діяльності були сформовані фундаментальні наукові принципи польського народознавства. Від

тематичних, жанрових принципів систематизації, в цілому панівних у перших виданнях О. Кольберга, дослідник переходить до регіональних, керуючись при цьому стратегією якнайглибшого проникнення в специфіку побуту, звичаїв, культури певної місцевості. У процесі вивчення народних пісень Кольберг доходить висновку про тісний їхній зв'язок із побутом, звичаями, обрядами і т. ін. народу, які всі разом створюють неповторне середовище побутування автентичного фольклору.

Творча діяльність О. Кольберга викликала численні схвальні відгуки сучасників, а наукова спадщина після смерті вченого тривалий час продовжувала видаватися, справляючи значний вплив на еволюцію фольклористики.

Сучасні фольклористи все частіше і продуктивніше осмислюють спадщину О. Кольберга. Про видатного науковця написано чимало спеціальних досліджень. У Польщі вивченням творчої спадщини найактивніше займаються Культурне Товариство ім. Оскара Кольберга, Музей ім. Оскара Кольберга в Пшисухах, Польське Народознавче Товариство у Вроцлаві та Інститут ім. О. Кольберга у Познані.

У наш час польські дослідники знову звернулися до „Ludu” Кольберга та до його обширної рукописної спадщини і дали нову оцінку діяльності славетного збирача фольклору. Відомі сучасні вчені — Ю. Кшижановський, Й. Гайск, Й. Буршта — визнають, що навіть томи, переважані описовим матеріалом і недосконалі з точки зору наукових принципів упорядкування, мають значну вартість як для фольклористів і етнографів, так і для літературознавців, мовознавців та соціологів. Праці сучасних польських дослідників — Я. Маслянки, М. Грухманової, А. Скрукви, Е. Міллерової, В. Беньковського, С. Урбаньчика та багатьох інших науковців — по-новому висвітлюють відомі сторінки спадщини Оскара Кольберга, відкривають і оприлюднюють нові й призабуті матеріали його титанічної наукової праці. Приємно відзначити, що серед численних досліджень спадщини видатного польського вченого не останнє місце посідають і праці сучасних українських дослідників — В. Юзвенко, З. Болтарович, І. Збир, С. Макарчука, Р. Тарнавського, О. Дмитренка, С. Баженової та багатьох інших.

Наукова спадщина О. Кольберга має неперехідне значення для розвитку народознавства з кількох причин. По-перше, видатному науковцеві належить величезна кількість зібраного фольклорного матеріалу, видання якого здійснювалося наступниками впродовж багатьох десятиліть після смерті вченого. По-друге, методологія етнографічних досліджень, вироблена О. Кольбергом, стала основою сучасного народознавства: „Для фольклору, інтегральної частини культури етносу,

найбільш відповідний регіональний історико-етнографічний тип видань у поєднанні з жанровою та структурною класифікацією матеріалу, що відтворює його у зв'язках з обрядами, звичаями, мовою народу, виявляє його внутрішню структуру й типологію” [2, 37].

Деідеологізація, деміфологізація суспільного життя останніх десятиліть спричиняє утвердження низки нових дослідницьких підходів, серед них – і до осмислення фольклористичної спадщини О. Кольберга. Саме сьогодні, в умовах вільного діалогу різних дослідницьких шкіл, є можливість всебічного, багатогранного і системного наукового осягнення доробку О. Кольберга, адаптації його спадщини до актуального культурного буття.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Зарубежная эстетика и теория литературы XIX–XX вв. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1987; 2. Українська художня культура. Навчальний посібник. – К.: Либідь, 1996; 3. Юзвенко В. А. Українська народна поетична творчість у польській фольклористиці XIX ст. - К.: Вид-во АН УРСР, 1961; 4. Kolberg O. Dzieła wszystkie, t. 35, Przemyskie, Wrocław - Poznań 1964, reedycja. Z pośmiertnych materiałów wydał Izydor Kopernicki; 5. Słownik folkloru polskiego / Pod redakcją J. Krzyżanowskiego. – Wiedza Powszechna, 1965.

Шикиринська О.Б. (Ізмаїл, Україна)

Філософська проза як художній феномен риторичної епохи

У статті розглядається жанр філософської прози як проблема сучасного літературознавства. Відображаються класифікація її різних жанрових форм. Аналізується художня специфіка філософської прози, особливості її становлення і розвитку.

Ключові слова: *філософська проза, філософський роман.*

В статье рассматривается жанр философской прозы как проблема современного литературоведения. Отображается классификация её разных жанровых форм. Анализируется специфика философской прозы, особенности её становления и развития.

Ключевые слова: *философская проза, философский роман.*

The article deals with the genre of philosophic prose as a problem of modern literary criticism. The classification of its different genre forms is represented in this work. The specifics of the philosophic prose and the peculiarities of its development are analysed.

Key words: *philosophic prose, philosophic novel.*